

Варколабовская летопись. Путевые записки стольника Толстого, под ред. Е.Р. Романова.

7. *Романов Е.Р.* Белорусский сборник / Е.Р. Романов. – Киев : Типография С.В. Кульженко, 1886. Вып. 1–2 : Песни, пословицы, загадки.

8. Материалы по этнографии Гродненской губернии. Вильна : Издание Управления Виленского учебного округа, 1912. Вып. 2, под ред. Е.Р. Романова.

9. *Никольский Н.М.* Происхождение и история белорусской свадебной обрядности / Н.М. Никольский. Минск : Изд-во Акад. наук БССР, 1956. 272 с.

М.Б. Шчаўлінскі (Мінск, Беларусь)

ЭТНІЧНЫЯ РЫСЫ Ў РАЗВІЦЦІ БЕЛАРУСКАЙ АРХІТЭКТУРЫ І ЖЫВАПІСУ Ў ПАЧАТКУ ХХ СТ. (1900–1914 ГГ.)

Артыкул разглядае развіццё беларускай архітэктуры і жывапісу у пачатку ХХ ст. На аснове аналізу робіца вывад, што архітэктура і жывапіс у разглядаемы перыяд дасягнулі асаблівага росквіту, і разам з літаратурай, тэатральным жыццём, асветай спрыялі ўвогуле развіццю культуры, уздыму нацыянальнай самасвядомасці.

Ключавыя словы: *этналогія, беларуская культура, архітэктура і жывапіс.*

Культура Беларусі ў пачатку ХХ ст. развівалася ў цеснай сувязі з нацыянальным рухам, працэсамі культурнага наступу больш магутных суседзей: з усходу – Расіі, з захаду – Польшчы. Царызм у той час не дазваляў на Беларусі ніякіх нацыянальных формаў грамадскага развіцця, таксама ім падаўлялася праява культурна-нацыянальнага адраджэння беларусаў. Вось як аб становішчы ў беларускіх губернях у гэты час гаворыць вядомы гісторык М.В. Доўнар-Запольскі: «Цяжкая, прыгнятаючая рука царскага ўраду не дазваляла тут ствараць навуковыя цэнтры, разганяла інтэлігентных работнікаў, зганяла сюды русіфікатараў, цікавілася краем толькі з паліцэйскага пункту гледжання, таму нават нашыя губернскія цэнтры ў навуковых і грамадскіх адносінах далёка адставалі ад губернскіх цэнтраў Украіны ці Вялікарасіі» [1, с. 1].

Найбольш важным накірункам русіфікатарскай палітыкі была забарона беларускай мовы і распаўсюджванне рускай. Напрыклад, у часопісе Камітэта Міністраў, з нагоды выканання Імператарскага ўказу ў адносінах да заходніх губерняў падкрэслівалася: «Расійскай мове, як дзяржаўнай, павінна быць, па перакананню Камітэта, і далей па-ранейшаму забяспечана пануючае становішча. Неабходнасць гэтага выцякае з факта прыналежнасці края да Расійскай дзяржавы і ўсведамлення, што заходнія губерні, якія здаўна ўваходзілі ў яе склад, маюць у значнай сваёй частцы спрадвечна рускае насельніцтва» [2, л. 586].

У якасці навуковага абгрунтавання сваёй русіфікатарскай палітыкі

царскі ўрад выкарыстоўваў ідэалогію *заходнерусізма*, якая адмаўляла існаванне беларускай нацыі і беларускай мовы. Гэта ідэалогія з’яўлялася адным з накірункаў грамадскай думкі ў заходніх губернях на прцягу XIX – XX стст. Згодна з яе канцэпцыяй «Беларусь не з’яўляецца краінай з асобнай нацыянальнай культурай і не мае дзеля гэтага права на самастойнае культурнае і палітычнае развіццё, але што яна з’яўляецца культурнай і дзяржаўнай часткай Расіі і таму павінна разглядацца як адзін з яе састаўных элементаў» [3, с. 7].

У такім жа накірунку, толькі з польскай арыентацыяй, супраць беларускага нацыянальнага адраджэння змагалася польская палітычная эліта. Польскі ўплыў асабліва моцна адчуваўся ў галіне культуры. Фактычна многія пласты польскага грамадства (іх ідэйныя натхняльнікі Людвіг Гурскі і Генрых Сянкевіч) актыўна прапагандавалі ідэі пра «гістарычнае права Польшчы на Беларусь», пра «вялікую культурную місію палякаў на Усходзе» і г.д. [4, с. 19].

Такія ідэі таксама прапагандавалі «працоўныя хрысціянскія саюзы» (клерыкальнага напрамку) [5, л. 25], «Польская партыя сацыялістаў» (ППС), якая здолела разгарнуць вельмі актыўную работу сярод польскага насельніцтва Беларусі і Літвы. Лідары ППС неаднаразова адзначалі ў сваіх прамовах, што Літва і Беларусь павінны ўвайсці ў склад незалежнай дэмакратычнай польскай рэспублікі. Так, С. Мендэльсон, актыўны дзеяч ППС, на старонках «Pzedswita» заўважаў, што «Польшча ў этнічных граніцах – гэта проста абсурднае паняцце» [6, с. 56].

Найбольш рэакцыйныя газеты польскага друку («*Slowo*», «*Kurjer Warszawzki*», «*Prawda*», «*Gazeta Codzenna*»), у публікацыях якіх адчувалася асабліва нянавісць да беларускага народа і яго культуры, выступалі адзіным фронтам супраць беларускай літаратуры і беларускай мовы. Выконваючы планы аб аднаўленні Польшчы з уключэннем беларускіх зямель, яны імкнуліся даказаць, што нібыта няма ні Беларусі, ні беларускага народа, ні беларускай мовы, ні, тым больш, беларускай літаратуры. Напрыклад, польскі пісьменнік З. Пяткевіч у артыкуле пра купалаўскую «Адвечную песню» сцвярджаў: «Беларускі народ ніколі не меў і не мае сваёй літаратуры. Стварыла яе польская інтэлігенцыя. Будучы створанай штучным чынам, яна ў значнай меры не адлюстроўвае ні душы, ні яго звычаяў, традыцый, вераванняў, ні нават складу яго мовы» [7, с. 2].

Аднак, нягледзячы на русіфікатарскую палітыку царскіх улад на Беларусі, экспансіянісцкую дзейнасць на беларускіх землях розных польскіх памешчыцка-клерыкальных арганізацый, беларуская інтэлігенцыя працягвала барацьбу за нацыянальна-культурнае адраджэнне, якая ва ўмовах адсутнасці ў беларусаў сваёй дзяржаўнасці, самастойных формаў палітычнага і эканамічнага жыцця з’яўлялася найбольш важным

аб'ядноўваючым фактарам, садзейнічала захаванню этнічнай самабытнасці беларускага народа, вяла да абуджэння яго палітычнай самасвядомасці. Захоўвалі сваі самабытныя рысы ў тых умовах архітэктура і жывапіс.

Трэба адзначыць, што хуткія тэмпы станаўлення таварна-рыначных адносін у пачатку XX ст., рост беларускага насельніцтва (да 1914 года колькасць жыхароў Беларусі дасягнула 7,5 мільёнаў чалавек) [8, с. 262], адпаведна паўплывалі на працэс урбанізацыі беларускіх гарадоў і іх архітэктуру. Буйнейшым горадам Беларусі у той час робіцца Мінск, у якім напярэдадні Першай сусветнай вайны налічвалася 106 тысяч жыхароў, столькі ж насельніцтва пражывала ў Віцебску [9, с. 20]. Найбольшай дынамікай росту вызначаўся Гомель, які за перыяд з 1890 па 1917 гг. павялічыўся ў 2,7 разы, стаўшы трэцім па колькасці насельніцтва беларускім горадам [10, с. 287].

Вядучае становішча таксама занялі Гродна і Магілёў. Аднак хуткія тэмпы росту ў той час былі характэрнымі не толькі для буйных гарадоў, але і для асобных гарадскіх пасяленняў (Баранавічаў, Жлобіна, Калінкавічаў, Ліды, Лунінца, Маладзечна, Воршы, Асіповічаў, Полацка і інш.).

Пад уздзеяннем актыўных сацыяльна-палітычных працэсаў у разглядаемы перыяд у горадабудаўнічай практыцы Беларусі ўсё выразней праяўляюцца тэндэнцыі дэмакратычнага развіцця, што знайшло адлюстраванне ў некаторай нівеліроўцы адрозненняў паміж раёнамі цэнтральнай забудовы і рабочых ускраін. Напрыклад, у перыферычных раёнах усё часцей з'яўляюцца будынкі масавага прызначэння: бальніцы, багадзельні, школы, тэхнічныя і рамесныя вучылішчы. Шырокае развіццё таксама ў пачатку XX ст. атрымала жыллёвае будаўніцтва. У агульнай масе жылой забудовы перавагу набывае сядзібнае будаўніцтва, якое пачало рэгламентавацца адпаведна з прынятымі ў 1870 і 1892 гг. генеральнымі планами забудовы гарадоў, а таксама будаўнічымі і дарожнымі камісіямі, адпаведнымі органамі гарадскіх упраў. У той жа час шырыцца будаўніцтва даходных дамоў, што спрыяла шырэйшаму распаўсюджванню доўгіх шматкватэрных пабудоў. Яны падзяляліся на тры-чатыры жылыя часткі (кватэры), кожная мела асобны тамбур – ганак, ці веранду, прыхожую, вакол якой размяшчаліся кухня і жылыя пакоі (два-тры). Печы ставіліся на падоўжанай восі будынка. Мураваны падмурак, сцены з брусаў, падвойныя падлога і стол, кроквы з урубкаю пятаў крокваў у знешнія выпускі бэлек, пакрыццё – дражка ці бляха. Сцены ўнутры часта тынкаваліся, абклеяваліся шпалерамі. Печкі аздабляліся белай кафляй з карнізамі і паяскамі, часам каляровымі [10, с. 290–291].

Даходныя дамы цэнтральных раёнаў беларускіх гарадоў былі, як правіла, двух-, трохпавярховымі пабудовамі, якія ўтваралі стужачную забудову ўздоўж вуліц. Часам дамы з рознастылявымі рашэннямі фасадаў ляпіліся

адзін да другога, утвараючы стракатую па пластыцы і колеру панараму. Праходы ў двор ажыццяўляліся праз аркі – праезды на ўзроўні першага паверха. Пластычнае аздабленне даходных жылых дамоў складалі праёмы з паўарачным і арачным завяршэннем (у напрамку росту паверхаў), піястрамі, карнізнымі паяскамі. Прыклады такой забудовы ў Мінску былі па вуліцах Рэвалюцыйнай, Інтэрнацыянальнай, М. Багдановіча (раён Траецкага прадмесця); у Магілёве – па вуліцах Першамайскай і Піянерскай; у Гомелі – па вуліцы Савецкай, у Гродне – па вуліцах Ажэшкі і Савецкай.

Практычна ўсе жылыя даходныя дамы беларускіх гарадоў аздабляліся у стылі мадэрн. Яго найбольш яркія праяўленні бачны ў мудрагелістых па форме атыках, ламаных мансардных дахавых пабудовах, аздабленні сцен піястрамі і карнізамі з лякальнай цэгля, складаных крывалінейных формах аконных праёмаў, мудрагелістых і разнастайных малюнках кратаў балконаў, кансоляў, казыркоў (Мінск), часам архітэктурнае рашэнне дапаўняюць пірамідальныя і вежавыя формы, чыста дэкаратыўнага характару, асабліва ў выпадку, калі забудова фланкіруе вуглы вуліц і кварталаў ў такіх гарадах, як Гродна, Віцебск і Магілёў [10, с. 291].

Напрыклад, у гэтым стылі былі пабудаваныя: у 1914 годзе пазямельна-сялянскі банк у Віцебску (архітэктар К. Тарасаў, цяпер Віцебскі ветэрынарны інстытут), у 1912 годзе капліца ў вёсцы Лясная Слаўгарадскага раёна Магілёўскай вобласці (архітэктар А. Гаген), у 1910–1912 гг. асабняк у Бабруйску, у 1909 годзе вучэбны корпус Лужаснянскай земляробчай школы (сучаснага Лужаснянскага сельскагаспадарчага тэхнікума імя Ф.А. Сурганава) у Віцебскім раёне і іншыя [8, с. 273].

Шырокае распаўсюджванне ў беларускай архітэктурцы пачатку ХХ ст. атрымалі таксама неагатычны і неараманскі стылі. У неагатычным стылі былі пабудаваныя: у 1914 годзе Тройцкі касцёл у гарадскім пасёлку Відзы Браслаўскага раёна Віцебскай вобласці (архітэктар В. Міхневіч), у 1903 годзе касцёл Сэрца Езуса ў вёсцы Слабодка Браслаўскага раёна Віцебскай вобласці, у пачатку ХХ ст. касцёлы ў вёсках Краснае Маладзечанскага раёна Мінскай вобласці, Суботнікі Іўеўскага раёна Гродзенскай вобласці, Ракаў Валожынскага раёна Мінскай вобласці, а таксама у гарадах Вілейка, Міёры, Полацк, Паставы, Рэчыца [8, с. 276].

Найбольш поўна неараманскі стыль прадстаўляюць пабудаваныя у 1905–1910 гг. касцёл Св. Сымона і Св. Алены ў Мінску (архітэктары Ул. Марконі, Г. Гай і Т. Пайздэрскі) і царква-пахавальня князёў Святаполк-Мірскіх у Міры (архітэктар Р. Марфельд) [8, с. 276].

Важную кампазіцыйна-прасторавую ролю ў будове беларускіх гарадоў адыгрывалі помнікі манументальнага мастацтва. Прычым, калі раней яны ставіліся толькі на плошчах, што было вынікам іх грамадскай значнасці ў гарадах, дык у пачатку ХХ ст. помнікі ўсё часцей будаваліся на шырокіх

вуліцах, бульварах, у месцах канцэнтрацыі грамадскага жыцця.

Так, у 1912 годзе быў пабудаваны помнік у Кобрыне ў гонар герояў 1812 года (скульптар С. Ота, архітэктар Д. Маркаў), у тым жа годзе таксама пабудаваны помнік-абеліск у гонар 100-годдзя гераічнай бітвы пад Віцебскам у Айчынай вайне 1812 года (архітэктар І. Фамін).

Разам з устаноўкай помнікаў у гарадах у пачатку ХХ ст. прасочваецца пэўная заканамернасць ва ўзвядзенні помнікаў непасрэдна на месцах буйных гістарычных падзей. У гэтым сэнсе комплексным падыходам вызначалася стварэнне ў 1908 годзе у вёсцы Лясная (Слаўгарадскі раён Магілёўскай вобласці) мемарыяльнага ансамбля на месцы бітвы 1708 года, дзе была атрымана першая перамога рускай рэгулярнай арміі на чале з Пятром I над шведскім корпусам генерала А. Левенгаўпта (архітэктар А. Гаген) [8, с. 270–271].

Трэба адзначыць, што значных поспехаў у пачатку ХХ ст. дасягнула беларускае выяўленчае мастацтва. Найбольш прагрэсіўная частка беларускіх мастакоў у той час заставалася на рэалістычных пазіцыях. Прыхільнікам і стваральнікам яркага, глыбока-эмацыянальнага рэалістычнага пейзажу быў Ф.Э. Рушчыц (1870–1936). Лепшымі яго творамі з’яўляюцца: «Зямля» (1898), «Стары млын» (1899), «У свет» (1901), «Эмігранты» (1902), якія вызначаюцца вялікім прафесійным майстэрствам і высокай ідэйнасцю. У тых жа гады мастак стварае і пейзажы, у якіх сацыяльныя матывы адыходзяць на задні план: «Вадзяны млын», «Лясны ручай», «Берагі Вілейкі» і інш. Увогуле, пейзажы Ф.Э. Рушчыца ўзніслы і матэрыяльныя адначасова. Гэтага аўтар дасягнуў спалучэннем каларыстычнага і танальнага вырашэння. Карціны, экспанаваныя на выставах у Пецярбургу і Варшаве, прынеслі мастаку славу выдатнага каларыста і рысавальшчыка [8, с. 326–328].

Адной з яркіх старонак у гісторыі беларускага пейзажа ў разглядаемы перыяд з’яўляецца творчасць В. К. Бялыніцкага-Бірулі (1872–1957). Першае сваё значнае палатно мастак напісаў у 1892 годзе у Пяцігорску «З ваколіц Пяцігорска», якое высока ацаніў І.Я. Рэпін, а П.М. Трацякоў нажадаў набыць пейзаж для сваёй галерэі. У 1901 годзе В.К. Бялініцкі-Біруля напісаў карціну «Вечныя снягі», за якую на Каўказскай юбілейнай выставе мастак быў узнагароджаны залатым медалём, а у 1908 годзе В.К. Бялыніцкаму-Бірулі было прысвоена званне акадэміка жывапісу. Усяго за сваё доўгае творчае жыццё мастак напісаў больш за 1000 карцін і эцюдаў [11, с. 165].

Разам з рэалістычным пейзажам шырокае распаўсюджванне ў беларускім жывапісе ў пачатку ХХ ст. атрымаў бытавы жанр. Найбольш буйным прадстаўніком гэтага жанру з’яўляўся Ю.М. Пэн (1854–1937). За сваё творчае жыццё мастак стварыў цэлую галерэю вобразаў «людзей з народа»: «Жабрак», «Стары солдат» (1902), «Жанчына з пісьмом» (1903),

«Стары кравец» (1903), «Гадзіншчык» (канец 1910 – пачатак 1920-х гг.) і інш. [12, с. 14–15]. Асноўная частка матэрыяльнай спадчыны Ю.М. Пэна належыць цяпер Віцебскаму дзяржаўнаму краязнаўчаму музею (155 жывапісных і 15 графічных прац). Шэраг яго карцін захоўваецца ў Нацыянальным мастацкім музеі Рэспублікі Беларусь.

Акрамя вышэй названых мастакоў, значны ўклад у развіццё беларускага жывапісу ў пачатку XX ст. унеслі К. Стаброўскі, С. Жукоўскі, Г. Вейсенгоф і інш. Асаблівага росквіту ў гэты перыяд дасягнула і графіка, якая таксама вызначалася дэмакратычнасцю, імкненнем да стварэння нацыянальных вобразаў. Графікі ўдзельнічалі ў афармленні беларускіх газет «Наша доля» і «Наша ніва», кніг на роднай мове. Сярод першых мастакоў, якія звязалі сваю творчасць з нацыянальна-вызваленчым рухам, быў К. Каганец, які працаваў у жанры малюнка «Пахаванне Свабоды» (1905), плаката «Віншую з новым годам» (1906) і інш. [13, с. 60].

Яркія і індывідуальныя вобразы персанажаў стварыў у сваіх графічных працах С. Богуш-Сестранцэвіч. Найбольш вядомыя сярод іх: «Праца ў фальварку», «Размова», «У мястэчку», «Цыганы», «Бегавы конь», «На паляванні» [13, с. 55].

Безумоўна, таленавітым графікам, які зрабіў значны ўклад у беларускае мастацтва, быў выхадзец з Гарадзеншчыны А.Я. Каменскі (1860–1933). У беларускай мастацтвазнаўчай літаратуры імя гэтага мастака называецца вельмі рэдка. У большай ступені звесткі пра яго мы знаходзім толькі ў працах польскіх мастацтвазнаўцаў. Але ўважлівае вывучэнне яго спадчыны, архіўных матэрыялаў дазваляе зрабіць выснову, што творчасць Каменскага шмат у чым была звязанай з беларускай культурай. Пасля навучэння ў Пецябургскай акадэміі мастацтваў і ў акадэміі Жульена ў Парыжы, ён у 1909 годзе робіць падарожжа ў Белавежскую пушчу, дзе працуе з натуры. Вынікам падарожжа стала серыя эцюдаў і малюнкаў, у якіх мастак намалюваў родную беларускую прыроду і насельнікаў пушчы. Цудоўнымі паводле выканання, кранальнымі паводле глыбіні закладзенага ў іх пачуцця з’яўляюцца такія працы, як «Дарога ў пушчы», «Старыя дубы», «Дзяўчынка-ліцвінка», «Беларус і ліцвін», «Вячоркі», «Сустрэча ў пушчы» і інш.

Такім чынам, архітэктура і жывапіс у пачатку XX ст. дасягнулі асаблівага росквіту, і разам з літаратурай, тэатральным жыццём, асветай спрыялі ўвогуле развіццю культуры, уздыму нацыянальнай самасвядомасці.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Довнар-Запольский М.В.* Народное хозяйство Белоруссии 1861–1914 гг. / М.В. Довнар-Запольский. Минск : «Изд-во Госплана БССР», 1926. 240 с.

2. НАРБ. Фонд 295. Воп. 1. Спр. 7509.
3. *Цьвікевіч А.* «Западно-руссизм». Нарысы з гісторыі грамадскай мыслі на Беларусі ў XIX і пачатку XX стст. / А. Цьвікевіч. Мінск : Навука і тэхніка. 1993. 352 с.
4. *Сташкевіч М.* Перадумовы і працэс стварэння палітычных партый на Беларусі (канец XIX ст. – люты 1917 г. / М. Сташкевіч // Беларускі гістарычны часопіс. 1999. №3. С. 18–23.
5. НАРБ. Фонд 2649. Воп. 1. Спр. 51.
6. *Літвінёнак Р.С.* Польскія партыі сацыялістычнай арыентацыі ў Беларусі і Літве (90-я гады XIX – пачатак XX ст.) / Р.С. Літвінёнак // Весці НАН Беларусі. 1998. № 4. С. 54–61.
7. Prawda. Warszawa. 1910. № 39. S. 2.
8. Гісторыя беларускага мастацтва: у 6 т. ; рэдкал.: Л.М. Дробаў, П.А. Карнач. Мінск: Навука і тэхніка, 1989. Т. 3. 448 с.
9. Победа Советской власти в Белоруссии ; редкол.: М. Родионов, Г. Вольский. Минск, Наука и техника, 1968. 508 с.
10. *Лакотка А.І.* Нацыянальныя рысы Беларускай архітэктуры / А.І. Лакотка. Мінск : Ураджай, 1999. 366 с.
11. Энциклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т. ; рэдкал.: Б.І. Сачанка (гал. рэд.) і інш. Мінск : БелЭн., 1994. Т.2. 537 с.
12. Энциклапедыя гісторыі Беларусі: у 6 т. ; рэдкал.: Г.П. Пашкоў (гал. рэд.) і інш. Мінск : БелЭн., 2001. Т.6. Кн.1. 592 с.
13. *Дробаў Л.М.* Графіка Беларусі XIX – пачатку XXст. / Л.М. Дробаў. Мінск : Тэхналогія, 2000. 67 с.

Т.Е. Алексо (Мінск, Беларусь)

АКСИОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ПЕРСОНАЛИЗАЦИИ ГОРОДСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Обосновывается актуальность социокультурного подхода к рассмотрению города как системы, в основе которой лежит триединство *личность–общество–культура*. Рассматривается понятие «персонализация»; выявляется его значение в культурологическом дискурсе. Раскрывается роль ценностных трансформаций в современном обществе, анализируется их влияние на процесс персонализации городской культуры.

Ключевые слова: *аксиология, город, городская культура, персонализация.*

Город всегда был местом для самореализации человека, возможности быть самим собой и воплощения своих мечтаний. Именно города становились передовыми центрами культуры, науки, технологий, экономики.

Рост городов в их пространственном и количественном значении определил появление нового типа человека – *Homo Urbanus* ‘Человека